

Василь Ухач,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії права та

конституціоналізму,

Західноукраїнський національний

університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

УСТАЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ЯК НАПРЯМУ НАУКОВИХ СТУДІЙ ДР. ПОЛ. 1980-Х - ПОЧ. 1990-Х РОКІВ : СУЧАСНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС (ВИБРАНІ АСПЕКТИ)

Здійснено аналіз утвердження проблематики українського визвольного руху як напряму наукових студій у працях сучасних українських дослідників на тлі суспільно-політичних процесів др. пол. 80 – сер. 90-х років ХХ століття.

Стверджено, що процеси дозованої політичної лібералізації радянського режиму, зумовлені перебудовою та активізація українського національного відродження кін. 1980 – поч. 1990-х років зумовили зростання інтересу до вивчення історії українського визвольного руху та боротьби його ключових суб'єктів - ОУН і УПА, а отже і потребу об'єктивної історичної та правової оцінки їх діяльності.

Ключові слова: український визвольний рух, національне відродження, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, сучасна вітчизняна історіографія.

Бібл.: 28.

Ukhach V.

The Establishment of the Ukrainian Liberation Movement's Issues as a Field of Scientific Studies from the Second Half of the 1980s to the Early 1990s: Modern Historiographical Discourse (Selected Aspects)

The aim of the study is to analyze the establishment of issues related to the Ukrainian liberation movement as a field of scientific studies in the works of contemporary domestic historians against the backdrop of socio-political processes of the second half of the 1980s to the mid-1990s.

The scientific novelty lies in the fact that modern Ukrainian historiography virtually lacks comprehensive works that thoroughly analyze the preconditions for studying, thematic niche, and problems in the research of the history of subjects of the Ukrainian liberation movement during the late 1930s to the mid-1950s.

The relevance of the Ukrainian scholars' research on the national liberation movement, especially during the period of World War II and the post-war years, was primarily driven by socio-political transformations, which, unfolding within the context of the final phase of restructuring processes, led to a crisis and the inevitable collapse of the soviet state. This, in turn, enabled the freedom of historical thought, revealed perspectives for rethinking previously completely forbidden topics of historical past, and allowed for their comparative analysis with global historical processes.

Conclusions. *It is asserted that the processes of limited political liberalization of the soviet regime, caused by restructuring and the activation of Ukrainian national revival in the late 1980s to early 1990s, led to increased interest in the study of the history of the Ukrainian liberation movement and the struggle of its key subjects - the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA). This, in turn, necessitated an objective historical and legal assessment of their activities.*

Keywords: *Ukrainian liberation movement, national revival, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, modern domestic historiography.*

Постановка проблеми. Усталення проблематики українського визвольного руху як окремого, самодостатнього напряму наукових студій сучасних українських науковців нерозривно пов'язано із системним підходом до багатоаспектності питань, спричинених трансформаційними процесами, які охопили усі сфери життєдіяльності радянської держави, яка ще з початком 1980-х років вступила у період системної

суспільно-політичної, соціально-економічної кризи. Суперечності функціонування і подальшого розвитку радянської моделі устрою уже не могли задовольнятися косметичними спробами оновлення чи удосконалення її окремих механізмів, а потребували кардинальних змін.

Розгляд заявленої наукової теми покликаної системно розкрити історіографічне полотно від появи перших паростків до утвердження проблематики українського визвольного руху, теми десятиліттями татуйованої і заклеюваної ідеологічно-пропагандистською машиною комуністичного режиму, видається неможливим без об'єктивного аналізу особливостей, етапності протікання національно-демократичного відродження у контексті політики «перебудови» (1985–1991 рр.) та суперечливих процесів державного будівництва України у перші роки її незалежного існування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній українській історіографії не достатньо праць узагальнюючого характеру, в яких би системно аналізувалися процеси утвердження проблематики українського визвольного руху як окремого науково-дослідницького напрямку на рубежі завершальної стадії перебудовних процесів в УРСР та перших років існування незалежної України у контексті глибинних змін, які торкнулися представників гуманітарно-суспільствознавчого циклу. Вітчизняні дослідники в аналізі окресленої проблематики здебільшого або ж «стартують з 1996–1997 років, беручи за точку опори спроби Верховної Ради та Президента України уконституювати діяльність робочих органів, які б забезпечили фахову – історичну та правову оцінку діяльності насамперед ОУН і УПА. Окрім того і в працях системного характеру з історії українського визвольного руху помітною є фрагментарність розгляду витоків актуалізації теми українського самостійницького руху.

Мета статті. Проаналізувати усталення проблематики українського визвольного руху як напрямку наукових студій у працях сучасних вітчизняних істориків на тлі суспільно-політичних процесів другої половини 1980 – середини 1990-х років ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окрему групу складають історіографічні праці в яких дослідники намагалися проаналізувати окремі аспекти наукової теми. У цій тематичній ніші виокремимо публікацію івано-франківського науковця Т. Лучина, який зробив спробу проаналізувати основні етапи та особливості історіографії національно-визвольного руху другої половини ХХ століття, виділити основні періоди, напрями і тенденції у вивченні окресленої теми, проведення межі між ідеологією і наукою [1]. Дослідником охарактеризовано науковий доробок діаспорної історіографії з притаманними їй рисами: надмірною глорифікацією, відсутністю критичного підходу, пропагандистським забарвленням окремих аспектів діяльності суб'єктів українського самостійницького руху, продукуванням історичних міфів стосовно національно-визвольної боротьби [1]. Публікації радянських істориків, за визначенням Т. Лучина, мали виразне пропагандистське спрямування і з набором «облюблених» ідеологічних прийомів і методів формували «маніпулятивну інформацію» і мали за мету сформувати у свідомості радянської людини низку псевдонаукових пропагандистських кліше. З-поміж них: системне подання псевдонаукової інформації про український національно-визвольний рух як продукт політичної волі ворожих радянській державі «експлуататорських класів, «реакційних» течій, «колаборантів» та особливо живучих і до нині кліше «фашистських прислужників». *Масова національно-визвольна боротьба націоналістичного підпілля та повстанської армії була переведена в площину кримінального бандитизму з нівелюванням суттєвої народної підтримки самостійницького руху* (курсив тут і надалі наш – Авт.). Комуністична пропагандистська машина системно «промивала» свідомість радянських людей акцентуванням уваги на ворожому ставленні сил самостійницького руху до представників інших національностей, на репресивно-терористичних акціях. Проводилася «уніфікація різноманітних національно-державницьких об'єднань, незалежно від ідеології, форм та часу діяльності під загальною назвою «ОУН-УПА» [1]. Вибірковий підхід до аналізу та фактів діяльності сил самостійницького руху апіорі не дозволяв подати правдиве полотно визвольного характеру їх боротьби, ігнорував та компрометував стратегічну мету національно-визвольного руху – боротьбу за відродження Української самостійної соборної держави.

Основними рисами зарубіжної історіографії українського визвольного руху (Дж. Берча, Дж. Армстронга, К. Фармера, Е. Вілсона, Я. Білоцерковича та ін.) є уже традиційний джерельний «голод», окремі фактологічні неточності, не завжди коректні висновки до окремих аспектів діяльності українських самостійницьких сил [1].

Теоретико-методологічне значення мають міркування авторитетного київського науковця О. Лисенка в осмисленні ним основних тенденцій, особливостей та перспектив дослідження історії Другої світової війни, впливу суспільно-політичних явищ на тематику та зміст історичних праць. Кінець 1980 – поч. 1990-х років став для науковців гуманітарно-суспільствознавчого циклу «... зіткненням із проблемою ви-

бору між традиційною марксистсько-ленінською парадигмою і методологічними напрацюваннями світової науки» [2, с. 166]. На зламі 1980–1990-х років не відбулося потенційно-очікуваного наукового спурту в нових наукових дослідженнях, та й вони часто базувалися не так на нововиявленому джерельному масиві документів, як на рецепіюванні діаспорних історичних концептів. У цей період помітною була певна творча стагнація, характерними рисами якої була як відсутність якісно нових наукових тем і шляхів їх висвітлення, публіцистичний характер цілого ряду праць, кризові явища в теоретико-методологічній царині [2, с. 166].

Вважаємо, що теоретико-методологічна, дефініцій неоснащеність новітніх історичних студій була впродовж 1990-х років чи не найпроблемнішим, і в значній мірі залишається і досі, сегментом української національної історіографії. Сучасні українські дослідники виокремлюють низку факторів, які спричинили таку ситуацію: по-перше, своєрідна боязнь науковців «вступити» у цю наукову нішу та недостатня увага методологічним питанням як на наукових форумах, так із боку фахових видань [3, с. 269]; по-друге, відсутність бажання в науковців працювати над удосконаленням власної методології з переважанням позиції запозичити уже існуючі зразки у цій сфері, часто поверхово проєктуючи їх на власні наукові студії [4, с. 518]. По-третє, за твердженням Л. Зашкільняка, після 1991 року українська історіографія зіштовхнулася з ключовою проблемою, існуючою і досі – «українські історики зрозуміли новий соціальний виклик лише як «переписування» історії, але втім не звернули уваги на суть проблеми – як її переписувати» [5, с. 173].

Окреслена проблема чи не найповніше проявила себе на рівні творення нового наукового термінологічного апарату вітчизняної історіографії [6, с. 30]. По-четверте, вітчизняні фахівці об'єктивно наголошують, що своєрідна «методологічна травма» [7, с. 55], яку довелося пережити українським історикам в 1990-х роках, була пов'язана із посиленням контролем комуністичної партії над суто методологічними питаннями, які першочергово опрацьовувалися в наукових кабінетах «метрополії» [8, с. 47] і були свого роду татуйованими науковими темами для республіканських істориків. Нарешті, кризові явища не обмежувалися суто науково-технічними аспектами, саме на початку 1990-х років чітко простежувався «вододіл між істориками, які залишалися на попередніх позиціях і тими, хто прагнув вийти за межі ідеологізованих схем, прилучитися до світового наукового процесу» [2, с. 167].

Власне аналіз вартісних праць початку 1990-х років дозволяв виокремити щонайменше дві тенденції. На думку О. Лисенка, перша з них полягала в акцентуванні дослідницької уваги на гуманітарній складовій, людському чиннику при одночасному становленні нових напрямів наукових студій – військової антропології, соціальної й усної історії, історії релігій та духовного життя, друга – «пов'язувалася з прагненням надати цій сторінці нашого минулого виразно національного забарвлення» [2, с. 169], при цьому спектр україноцентриських акцентів у наукових дослідженнях охоплював широке коло проблем, не фокусуючись (як це може виглядати при поверховому аналізі) тільки на проблематиці ОУН та УПА.

В окремих історіографічних блоках, на нашу думку, слід віднести історичні праці, які по суті не торкаючись проблематики ОУН, УПА, висвітлюють процеси національно-визвольного руху в умовах протікання, задекларованих новим радянським лідером М. Горбачовим, перебудовних процесів. Власне, без розуміння факторів, що спричинили процеси національно-державного самовизначення, зокрема особливостей розгортання національного відродження, формування та становлення суспільно-політичної опозиції, еволюції неформальних організацій, ЗМІ, створення та діяльності Народного Руху України, утворення багатопартійної системи, причин кризи пануючого режиму, впливу зовнішніх факторів на ці процеси [9], було б неможливим утвердження проблематики ОУН та УПА як окремого самодостатнього напрямку наукових студій наприкінці 1980 – поч. 1990-х років ХХ століття.

Як стверджує знаний український історіограф І. Колесник, перебудова в сфері історичної науки являла собою «... справжній «історіографічний переворот», наслідком якого стало нове мислення, ідеологічне новаторство, свобода формулювати власну думку та її відстоювати. Перебудова в історіографії подібно до пружини закручувалася й тривалий час розправлялася в пряму лінію самостійного поступу національної науки» [10, с. 16]. Теоретична еволюція перебудови, за твердженням І. Колесника та С. Кульчицького проходила під гаслом «більше соціалізму», далі «більше демократії» аж до визнання «національної ідеї», реалізованої, спочатку у Декларації про державний суверенітет України, а пізніше, у прийнятті Акту проголошення незалежності України. У контексті перебудовних процесів відбувалася еволюція української історичної науки, в рамках якої І. Колесник виокремлює такі фази: 1) 1987 рік – «запізніла перебудова»; 2) 1990 рік – «корінний перелом в науці»; 3) перша половина 1990-х – період пошуків українськими істориками власної ідентичності; 5) др. пол. – кін. 1990-х років – початок «нового професіоналізму», реорганізація академічної науки в Україні [10, с. 18]. Плідними для подальшої наукової дискусії видаються міркування

С. Кульчицького про історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989-1991 рр.) Знаний український історик резюмує: «... період, коли ламалися «обручі» тоталітарної влади держави над суспільством, має ознаки «відкладеної революції» [11]. Тоталітарна система влади саморуйнувалася внаслідок вичерпання відпущеного їй історією ліміту часу...» [11].

Проблематика перебудовчих процесів стала предметом історіографічних досліджень. Так, В. Тарасов здійснив історіографічну спробу висвітлити термінологічні проблеми періоду перебудови. Науковець наголошує на актуальності саме історіографічного аналізу, оскільки епоха перебудови залишається фактором розмежування поглядів сучасних істориків. Особливий статус перебудови, на думку В. Тарасова, полягає в тому, що в цю епоху відбувалася трансформація радянської історіографії в пострадянську та – у власне новітню українську історіографію. В. Тарасов аналізує витoki та сутність політики «прискорення», досліджує характер та способи співіснування концепції прискорення із політикою перебудови, окреслює особливості історично-наукового аналізу прискорення, його образи в новітніх наукових публікаціях [12]. Змістовними видаються історіографічні напрацювання вченого в аналізі проблематики етимології горбачовської гласності, понятійному апарату «перебудови» історіографічних та методологічних аспектів висвітлення «білих плям» вітчизняної історії на сторінках публіцистики в завершальний період перебудови (1989–1991 рр.) [13].

Спроби проведення М. Горбачовим політичної реформи в СРСР, причини занепаду комуністичної партії Радянської України та версії краху союзної держави аналізує О. Наконечна. Дослідниця вказує на недостатність спеціальних монографічних досліджень присвячених розпаду СРСР. Питанням передумов виникнення, кризи, наслідків перебудовчих процесів, правового статусу України в завершальний етап існування союзної держави, національним тенденціям політичного відродження України, трансформаційним процесам та особливостям діяльності комуністичних структур в західних областях України присвячені наукові публікації В. Скоморовського, Т. Козловської, І. Дудко, О. Чури, О. Муравського. На думку В. Скоморовського криза перебудовчих процесів створила умови для посилення державотворчих процесів у радянських республіках, наділяючи їх правом суб'єктів політичної взаємодії, посилила відцентрові тенденції в союзній державі, що і привело до її краху. Львівський науковець О. Муравський виокремлює низку факторів, які визначали особливості протікання суспільно-політичних процесів у західних областях УРСР наприкінці 1980 – початку 1990 років: «високий рівень національної свідомості населення; значна політизація суспільства; розвинена мережа осередків національно-демократичних сил та не підцензурних друкованих ЗМІ; занепад компартійних структур всіх рівнів; відсутність у обкомах партії дієвих механізмів протидії наростанню невдоволення серед значної частини населення» [14, с. 238]. Саме ці відмінності, на думку Львівського історика, відіграли ключову роль у перетворенні Галичини у рушійний центр процесів національного відродження кінця 1980-початку 1990 років ХХ століття.

У сфері зацікавлень сучасних істориків і питання протікання суспільно-політичних процесів у період перебудови (1985 – 1991 рр.) та в перші роки незалежності України. Історіографічному аналізу суспільно-політичних рухів в Україні на початку 1990-х років присвячено дисертаційне дослідження І. Кизименко. Дослідником зроблена одна з перших спроб подати узагальнене історіографічне полотно з виокремленням основних напрямків, тенденцій та етапів вивчення суспільно-політичного руху в Україні у 1990-х роках ХХ століття [15, с. 5]. Аналізуючи суспільно-політичні процеси в Україні у часи горбачовської перебудови вітчизняними науковцями акцентується увага на ролі неформальних організацій (В. Баран, О. Буравський, І. Рафальський, А. Мацьовка) у трансформації суспільних відносин. Аналізуючи роль неформальних об'єднань у процесах національно-державного самовизначення України, сучасною українською історіографією напрацьовані наступні узагальнення: по-перше, діяльність неформальних організацій стала рушійною силою до об'єднання українського суспільства навколо самостійницької ідеї, генеруючи подальші кардинальні зміни та демократизацію суспільного життя [16, с. 250]. По-друге, діяльність неформальних організацій в Україні у перебудовчий період стала своєрідним «полігоном» для формування громадянського суспільства, першою спробою його інституалізації; по-третє, функціонування неформальних об'єднань мала регіональні відмінності, зокрема у площині національно-державного самовизначення; по-четверте, неформальні організації стали базою для творення політичних партій демократичного спрямування, виразною метою діяльності яких було здобуття Україною незалежності. Наголосимо, що у переліку основних питань, які підносилися неформальними об'єднаннями насамперед у західних областях УРСР були і питання національно-визвольних змагань 1940-1950-х років ХХ століття, зокрема політичної реабілітації вояків УПА.

Питанням становлення, еволюції та розвитку громадських організацій у перебудовчий період присвячене монографічне дослідження К. Левчука [17, с. 320]. Автором висвітлено процес становлення, діяльності громадських організацій в умовах трансформаційних процесів українського суспільства часу перебудови та перших років незалежності. Дослідник здійснив аналіз історичних праць в яких висвітлюються окремі аспекти функціонування громадських організацій, виокремив етапи їх розвитку, недосліджені грані історії громадських об'єднань в Україні [18].

Методологічне значення, на нашу думку, мають міркування дослідниці Т. Андрійчук, яка здійснила спробу проаналізувати особливості та чинники, які суттєво вплинули на становлення інститутів громадянського суспільства до здобуття незалежності України і стали підґрунтям вітчизняної традиції організації громадського життя. Автор резюмує, що в Україні сформувалася континентально-європейська модель громадського суспільства, для якої, на відміну, від англосаксонської моделі зі значним обсягом громадського самоврядування та великою кількістю незалежних об'єднань за інтересами, притаманне «... бюрократичне регулювання громадської сфери та централізація громадських об'єднань ...» [19, с. 11]. З іншого боку, «недостатня увага держави до створення реальних механізмів впливу на владу в усі історичні періоди призводила до політизації громадської діяльності, переведення її у площину боротьби за зміну політичного режиму» [19, с. 11].

У контексті розгляду процесів національного відродження у завершальний період перебудови, сучасними науковцями акцентується увага на ролі Народного руху України (далі – НРУ). Історіографічний дискурс виникненню НРУ здійснив К. Ніколаєць. Діяльність НРУ у контексті відродження української державності наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років ХХ століття, зокрема дослідження концептуальних засад і багатогранної практичної діяльності НРУ стала предметом аналізу в науковій публікації С. Бондаренка. Ролі НРУ у здобутті Україною незалежності у період 1989–1991 років присвячується монографічне дослідження Н. Кіндрачука [20]. У монографія чи не вперше у сучасній вітчизняній історіографії з'ясовано внесок НРУ у формуванні політико-правових та ідеологічних засад незалежної України, висвітлення діяльності організаційних структур та проаналізовано регіональну специфіку діяльності Руху. Істориком проаналізована і співпраця НРУ з українською діаспорою, з'ясовано внесок та історичну роль НРУ у здобутті Україною незалежності [20]. Регіональний зріз діяльності Руху на теренах Запоріжжя у завершальний період перебудови подає дослідниця С. Іваницька. На основі приватних архівів регіональних лідерів Руху, історик «діагностувала» позиції головних суб'єктів політичної гри тих часів: радянської влади, Запорізької організації КПУ та їх головного опонента та суперника – Руху [21, с. 115].

Загалом в сучасній історіографії усталився висновок про провідні позиції НРУ як в утвердженні національно-демократичного самовизначення так і демократизації суспільного життя в Україні в цілому [9].

Сутнісна зміна векторів суспільного розвитку, декларування горбачовським керівництвом курсу на демократизацію стали підґрунтям для розгортання національно-визвольного руху в завершальний період перебудови. На думку Я. Секо, його актуалізація з початком перебудови зумовлюється тяглістю визвольних змагань, де боротьбі ОУН та УПА належить одне із чільних місць, та сприятливою зовнішньополітичною кон'юктурою [9].

Взаємовідносини страйкового шахтарського й національно-демократичного рухів у завершальній фазі перебудови (1989 – сер. 1991 рр.), перших шахтарських страйків, особливостей розгортання національно-демократичного руху в Донбасі, Луганщині стали предметом наукового аналізу науковців – В. Агапова, Л. Домбровської, В. Куцура, Т. Горбаня. Науковці зазначають, про налагодження співпраці між націонал-демократами та гірниками, зближення яких відбувалося насамперед на регіональному рівні, а не на всій українській території. Шахтарський рух виходив за рамки ініційованого ним блоку економічних вимог, був важливим складником національно-демократичного руху за незалежність України [23, с. 663], хоча організаційне оформлення структур національно-демократичного спрямування в шахтарських регіонах східних областей України відставало від загальної динаміки цих процесів в інших областях республіки [24, с. 280].

В останні 15-20 років помітне зростання зацікавленості науковців до спроб подати історіографічний аналіз напрацювань сучасної історичної науки проблеми розгортання національно-визвольного руху в завершальний період перебудови та перших років незалежності України. У цій когорті фахівців, слід виокремити наукові дослідження В. Сімперовича, К. Івангородського, О. Мягкої, Д. Шпака, Я. Секо, Л. Дещинського, І. Рафальського. Попри помітне розмаїття підходів та традиційно недостатню увагу до опрацювання понятійного апарату («національно-демократичний рух» (В. Сімперович [25]), «національно-ви-

звольний рух» (О. Мягка [26], Л. Дещинський [27]), «національний рух» (Я. Секо [22]), «опозиційний рух» (Д. Шпак [28]), дослідники наголошують на достатній науковій увазі фахівців до цієї проблематики, а у переліку ключових тематичних аспектів розгортання національно-визвольного руху наприкінці 1980-х – початку 1990-х років XX століття виокремлюють насамперед становлення та діяльність НРУ, формування багатопартійності, зародження та функціонування «неформальних» організацій.

Висновки. Отже, актуалізація проблематики дослідження українськими науковцями історії національно-визвольного руху, особливо періоду Другої світової війни та післявоєнних років, обумовлювалася насамперед суспільно-політичними трансформаціями, які протікаючи в контексті завершальної фази перебудовних процесів (1989 – поч. 1991 рр.) вели до кризи та неминучого краху союзної держави, в умовах якої стала можливою свобода історичної думки, окреслилися перспективи переосмислення ще донедавна цілком «табуйованих» тем історичного минулого та їх компаративістського аналізу з процесами світової історії.

Перші спроби науковців у кінці 1980 – початку 1990-х років XX століття привідкрити завісу таємничості історії ОУН, УПА, підштовхнули дослідників не лише до пошуку нових сюжетів і фактів цього відтинку національної історії, але й до її нового теоретичного осмислення. Новий етап визначався суспільним запитом якнайшвидше заповнити інформаційний вакуум з теми, а це вимагало від науковців оперативного розкриття десятиліттями замовчуваних питань, з'ясування змісту подій, уведення в науковий обіг документальних джерел, публіцистичного матеріалу, що дозволило б реконструювати об'єктивну картину історії національно-визвольної боротьби. У наукових публікаціях дослідників перших років незалежності, суттєвий відсоток емпіричного матеріалу складала напрацювання українських діаспорних істориків.

Проходив процес утвердження проблематики українського національно-визвольного руху як пряму наукових студій. Набуття цією темою загальнодержавної ваги, дозволило в подальші роки інституціалізувати дослідження українського самостійницького руху, започаткувати новий етап його вивчення із розширенням тематичного спектру, використанням міждисциплінарного методологічного інструментарію, критичних підходів до оцінки суб'єктів визвольного руху, широким використанням джерельної бази.

Список використаних джерел

1. Лутчин Т. Проблематика дослідження українського національно-визвольного руху другої половини XX століття. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2011. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Srup_2011_1_35 (дата звернення: 12.09.2024)
2. Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи. *Український історичний журнал*. 2001. №4. С. 166.
3. Калакура Я. Інтелектуальне співтовариство українських істориків: діалог поколінь чи конфлікт методологій. *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки*. 2009. Вип. 4. С. 269.
4. Касьянов Г. Современное состояние украинской историографии: методологические и институциональные аспекты. *Ab Imperio*. 2003. № 2. С. 518.
5. Зашкільняк Л. «Паверхі» і «лесвіцы» сучаснай українскай гістарыяграфіі. *Беларускі гістарычны агляд*. Т. 16, Сш. 1. Мінск, 2009. С. 173.
6. Івангородський К. В. Українська національна історіографія 1990-х рр. у сприйнятті сучасних українських істориків. *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 3-4. С. 30.
7. Колесник І. Мережева модель науки (новий проект української історіографії?). *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки*. 2009. Вип. 4. С. 55.
8. Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука. *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. С. 47.
9. Рафальський І. О. *Національно-державне самовизначення України: внутрішні чинники та зовнішні впливи*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. 480 с.
10. Колесник І. Інститут історії України: Нове українське відродження. Відп. ред. академік В. Смолій. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2016. С. 16.
11. Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989-1991 р.). URL: <http://history.org.ua/JournALL/pro/5/15.pdf> (дата звернення: 03.09.2024)
12. Тарасов В. В. Політика «прискорення» (1985-1987 рр.) в українській та російській історіографії: природа, витоки, сутність. URL: <http://93.183.203.244/bitstream/handle/123456789/3202/73.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 10.09.2024)

13. Тарасов В. «Білі плями» вітчизняної історії на сторінках публіцистики 1989- 1991 рр.: історіографічний та методологічний аспекти. Наук. ред. проф. В. К. Якунін. Харків: Курсор, 2007. 146 с.
14. Муравський О. Комуністична Партія України у період перебудови: особливості діяльності у західно-українських областях (1985-1991 рр.). *KOMUNIZM: system – ludzie – dokumentacja. rocznik naukowy*. 2013. № 3. С. 238.
15. Кизименко І. О. Суспільно-політичні рухи в Україні (90-ті роки ХХ ст.): історіографія: автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Київ: [б.в.], 2003. 23 с.
16. Мацьовка А. В. Роль неформальних груп і об'єднань у становлення багатопартійної системи в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. *Молодий вчений*. 2018. № 3 (55). С. 248-251.
17. Левчук К. І. *Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.): монографія*. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. 320 с.
18. Левчук К. Створення та діяльність громадських організацій України (1985-1996 рр.): історіографія проблеми. *Етнічна історія народів Європи*. 2011. Вип. 36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2011_36_6 (дата звернення: 08.09.2024)
19. Андрійчук Т. С. Інститути громадянського суспільства в Україні до здобуття незалежності. *Вісник НТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. Вип. 1. С. 7-12.
20. Кіндрачук Н. М. *За Україну незалежну (Роль Народного Руху України у здобутті незалежності України: 1989–1991 рр.): монографія*. Івано-Франківськ: НАІР, 2013. 208 с.
21. Іваницька С. Г. Народний рух та влада на Запоріжжі в період перебудови (кінець 1989 – серпень 1991 років): за матеріалами приватних архівів учасників подій. URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/25/25/ivanucka.pdf (дата звернення: 07.09.2024)
22. Секо Я. П. *Національний рух середини 1980-х – початку 1990-х років у контексті відродження української державності*: автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01. – історія України. Чернівці, 2005. 22 с.
23. Домбровська Л., Коцур В. Національно-демократичний рух у Донбасі в кінці 80 – на початку 90-х років ХХ століття. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди»*. 2012. Вип. 30. С. 663.
24. Агапов В. Взаємини страйкового шахтарського та національно-демократичного рухів у 1989 р. – першій половині 1990 р. *Галичина*. 2011. Ч. 18-19. С. 280.
25. Сімперович В. Історіографія національно-демократичного руху за суверенізацію та незалежність України на рубежі 80-х – 90-х років ХХ століття. URL: archive.nndiuv.org.ua/downloadpdf.html?id=1937&what... (дата звернення: 08.09.2024)
26. Мягка О. Національно-визвольний рух України в 60-х – поч. 90-х рр. ХХ ст. (короткий огляд проблеми). URL: <http://oaji.net/articles/2015/294-1441270685.pdf> (дата звернення: 12.09.2024)
27. Дещинський Л. Є. Національно-визвольний рух в Україні у 80-х рр. ХХ ст. URL: http://vlp.com.ua/files/01_8.pdf (дата звернення: 12.09.2024)
28. Шпак Д.О. Опозиційний рух на Півдні України II половини 50-80-х років ХХ ст.: історіографія проблеми. URL: <http://history.chdu.edu.ua/article/viewFile/69935/65192> (дата звернення: 12.09.2024)

References

1. Lutchyn, T. (2011). Problematyka doslidzhennia ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu druhoi polovyny XX stolittia [The Issues of Researching the Ukrainian National Liberation Movement in the Second Half of the 20th Century]. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2011_1_35 [in Ukrainian]
2. Lysenko, O. Ye. (2001). Doslidzhennia istorii Druhoi svitovoi viiny u suchasni Ukraini: osnovni tendentsii ta perspektyvy [Researching the History of World War II in Modern Ukraine: Main Trends and Prospects]. *Ukrainsryi Istorychnui Zhurnal - Ukrainian Historical Journal*, 4, 165-194 [in Ukrainian]
3. Kalakura, Ya. (2009). Intelektualne spivtovarystvo ukrainskykh istorykiv: dialoh pokolin chy konflikt metodolohii [The Intellectual Community of Ukrainian Historians: Dialogue of Generations or Methodological Conflict]. *Eidos: almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky - Eidos: almanac of the theory and history of historical science*, 4, 256-272 [in Ukrainian]
4. Kasianov, H. (2003). Sovremennoe sostoianye ukraynskoi ystoriyohrafiy: metodolohycheskye y unystyutsyonalnye aspekty [The Current State of Ukrainian Historiography: Methodological and Institutional Aspects]. *Ab Imperio*, 2, 511-525 [in Ukrainian]

5. Zashkilniak, L. (2009). «Paverkhi» i «lesvitsu» suchasnai ukrainiskai historuiagrafi. *Belaruski historuchnu ahliad*. T. 16, Ssh. 1. Minsk, 169-183 [in Belarusian]
6. Ivanhorodskiy, K. V. (2016). Ukrainiska natsionalna istoriohrafia 1990-kh rr. u spryniatti suchasnykh ukrainykykh istorykyv [Perception of Ukrainian National Historiography of the 1990s by Contemporary Ukrainian Historians]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu - Bulletin of Cherkasy University*, 3-4, 29-39 [in Ukrainian]
7. Kolesnyk, I. (2009). Merezheva model nauky (novyi proekt ukrainiskoi istoriohrafii) [The Network Model of Science (A New Project of Ukrainian Historiography)]. *Eidos: almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky - Eidos: almanac of the theory and history of historical science*, 4, 51-65 [in Ukrainian]
8. Zashkilniak, L. (2004). *Metodolohichni aspekty svitovoho istoriohrafichnoho protsesu i suchasna ukrainska istorychna nauka. Ukrainiska istoriohrafia na zlami XX i XXI stolit: zdobutky i problemy [Methodological Aspects of the Global Historiographical Process and Modern Ukrainian Historical Science]*. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 37-54 [in Ukrainian]
9. Rafalskyi, I. O. (2016). *Natsionalno-derzhavne samovyznachennia Ukrainy: vnutrishni chynnyky ta zovnishni vplyvy [National-State Self-Determination of Ukraine: Internal Factors and External Influences]*. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy; Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M. [in Ukrainian]
10. Kolesnyk, I. (2016). *Instytut istorii Ukrainy: Nove ukrainske vidrodzhennia [The Institute of Ukrainian History: A New Ukrainian Revival]*. Vidp. red. akademik V. Smolii. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian]
11. Kulchytskyi, S. *Istorychni peredumovy pererostannia perebudovy v natsionalnu revoliutsiiu (1989-1991 r.) [The Historical Preconditions for Transforming Perestroika into a National Revolution (1989-1991)]*. Retrieved from <http://history.org.ua/JournALL/pro/5/15.pdf> [in Ukrainian]
12. Tarasov, V. V. *Polityka «pryskorennia» (1985-1987 RR.) v ukrainskii ta rosiiskii istoriohrafii: pryroda, vytoky, sutnist [The Policy of «Acceleration» (1985-1987) in Ukrainian and Russian Historiography: Nature, Origins, Essence]*. Retrieved from <http://93.183.203.244/bitstream/handle/123456789/3202/73.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data zvernennia 10.09.2024 r.) [in Ukrainian].
13. Tarasov, V. (2007). «Bili pliamy» vitchyznianoï istorii na storinkakh publitsystyky 1989- 1991 rr.: istoriohrafichni ta metodolohichni aspekty [«Blank Spots» in Domestic History on the Pages of Journalism from 1989-1991: Historiographical and Methodological Aspects]. *Nauk. red. prof. V. K. Yakunin. Kharkiv: Kursor*. 146 s. [in Ukrainian].
14. Muravskiy, O. (2013). *Komunistychna Partiiia Ukrainy u period perebudovy: osoblyvosti diialnosti u zakhidnoukrainskykh oblastiakh (1985-1991 rr.) [The Communist Party of Ukraine during the Period of Perestroika: Features of Activity in the Western Ukrainian Regions (1985-1991)]*. *KOMUNIZM: system – ludzie – dokumentacija. rocznik naukowy*. № 3. S. . 227-238 [in Ukrainian].
15. Kyzymenko, I. O. (2003). *Suspilno-politychni rukhy v Ukraini (90-ti roky XX st.): istoriohrafia [Socio-Political Movements in Ukraine (1990s): Historiography]*: avtoref. dys. ... k.i.n.: 07.00.06 – istoriohrafia, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorychni dystsypliny. Kyiv: [b.v.]. 23 s. [in Ukrainian].
16. Matsova, A. V. (2018). Rol neformalnykh hrup i obiednan u stanovlennia bahatopartiinoï systemy v Ukraini na pochatku 90-kh rr. KhKh st. [The Role of Informal Groups and Associations in the Formation of a Multiparty System in Ukraine in the Early 1990s]. *Molodyi vchenyi*. № 3 (55). S. 248-251 [in Ukrainian].
17. Levchuk, K. I. (2009). *Hromadski orhanizatsii Ukrainy: stvorennia ta diialnist (1985-1996 rr.): monohrafia [Civic Organizations in Ukraine: Creation and Activities (1985-1996): monograph]*. Vinnytsia: PP «Edelveis i K». 320 s. [in Ukrainian].
18. Levchuk, K. (2011). *Stvorennia ta diialnist hromadskykh orhanizatsii Ukrainy (1985-1996 rr.): istoriohrafia problemy [Creation and Activities of Civic Organizations in Ukraine (1985-1996): Historiography of the Problem]*. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Vyp. 36 / URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2011_36_6 (data zvernennia 24.09. 2018 r.) [in Ukrainian].
19. Andriichuk, T. S. (2013). *Instytuty hromadianskoho suspilstva v Ukraini do zdobuttia nezalezhnosti [Institutions of Civil Society in Ukraine Prior to Gaining Independence]*. *Visnyk NTU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. Vyp. 1. S. 7-12 [in Ukrainian].
20. Kindrachuk, N. M. (2013). *Za Ukrainu nezalezhn (Rol Narodnoho Rukhu Ukrainy u zdobutti nezalezhnosti Ukrainy: 1989–1991 rr.): monohrafia [For an Independent Ukraine (The Role of the People’s Movement of Ukraine in Achieving Ukraine’s Independence: 1989–1991): monograph]*. Ivano-Frankivsk: NAIR. 208 s. [in Ukrainian].

21. Ivanytska, S. H. *Narodnyi rukh ta vlada na Zaporizhzhzi v period perebudovy (kinets 1989 – serpen 1991 rokiv): za materialamy pryvatnykh arkhiviv uchastykiv podii [The People's Movement and the Authorities in Zaporizhzhia during Perestroika (Late 1989 – August 1991): Based on Private Archives of Participants]*. Retrieved from http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/25/25/ivanytska.pdf (data zvernennia 07.09.2024 r.) [in Ukrainian].
22. Seko, Ya. P. (2005). *Natsionalnyi rukh seredyny 1980-kh – pochatku 1990-kh rokiv u konteksti vidrozhennia ukraïnskoi derzhavnosti [The National Movement of the Mid-1980s – Early 1990s in the Context of the Revival of Ukrainian Statehood]*: avtoref. dys. ... k.i.n.: 07.00.01. – istoriia Ukrainy. Chernivtsi. 22 s [in Ukrainian].
23. Dombrovska, L., Kotsur, V. (2012). *Natsionalno-demokratychnyi rukh u Donbasi v kintsi 80 – na pochatku 90-kh rokiv XX stolittia [The National-Democratic Movement in Donbas at the End of the 1980s – Early 1990s]*. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Hryhoriia Skovorody*. Vyp. 30. S. 563-578 [in Ukrainian].
24. Ahapov, V. (2011). *Vzaiemny straikovoho shakhtarskoho ta natsionalno-demokratychnoho rukhiv u 1989 r. – pershii polovyni 1990 r. [Relations between the Striking Miners' and the National-Democratic Movements in 1989 – First Half of 1990]*. *Halychyna*. Ch. 18-19. S. 274-283 [in Ukrainian].
25. Simperovych, V. *Istoriografii natsionalno-demokratychnoho rukhu za suverenizatsiiu ta nezalezhnist Ukrainy na rubezhi 80-kh – 90-kh rokiv XX stolittia [Historiography of the National-Democratic Movement for Ukraine's Sovereignty and Independence at the Turn of the 1980s – 1990s]*. Retrieved from: archive.nndiuv.org.ua/downloadpdf.html?id=1937&what... (data zvernennia 26.07.2018 r.) [in Ukrainian].
26. Miahka, O. *Natsionalno-vyzvolnyi rukh Ukrainy v 60-kh – poch. 90-kh rr. XX st. (korotkyi ohliad problemy) [The National-Liberation Movement of Ukraine in the 1960s – Early 1990s (A Brief Overview of the Problem)]*. Retrieved from <http://oaji.net/articles/2015/294-1441270685.pdf> (data zvernennia 16.09.2024 r.) [in Ukrainian].
27. Deshchynskyi, L. Ye. *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini u 80-kh rr. KhKh st. [The National-Liberation Movement in Ukraine in the 1980s]*. Retrieved from http://vlp.com.ua/files/01_8.pdf (data zvernennia 25.07.2017 r.) [in Ukrainian].
28. Shpak, D. O. *Opozytsiinyi rukh na Pivdni Ukrainy II polovyny 50-80-kh rokiv XX st.: istoriografiiia problemy [The Opposition Movement in Southern Ukraine in the Second Half of the 1950s-1980s: Historiography of the Problem]*. Retrieved from <http://history.chdu.edu.ua/article/viewFile/69935/65192> (data zvernennia 12.10.2024 r.) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.09.2024